

MORFOLOGICKÉ ODLIŠNOSTI SPISOVNÉ A OBECNÉ ČEŠTINY Z POHLEDU CIZINCE

Jaromíra ŠINDELÁŘOVÁ

Abstrakt:

Text příspěvku se týká konkurence spisovné a obecné češtiny, někdy posuzované jako specifický případ jazykové diglosie, která vzbuzuje v českém jazykovém prostředí velkou pozornost. Začlenění *běžně mluveného jazyka*, výstižněji *běžné mluvy* jako souboru jazykových prostředků užívaných při běžně mluvené komunikaci, jež nejsou v analytické praxi jazykovědy termínu *obecná čeština* zřejmě příliš vzdáleny, do výuky češtiny jako cizího jazyka je problémem, se kterým se setkávají učitelé stále častěji. Na základě výzkumu upozorníme na některé morfologické odlišnosti spisovné a obecné češtiny z pohledu cizinců.

Klíčová slova:

čeština jako cizí jazyk, spisovný jazyk, běžně mluvený jazyk (běžná mluva), obecná čeština, dialekt, varianta, komunikace, morfologické odlišnosti, výzkum, cizinec

Vlastní text

Český národní jazyk představuje výrazově velmi bohatý jazyk, „soubor integrovaných výrazových prostředků vymezený územně, uvnitř diferencovaný funkčně a teritoriálně, stratifikovaný sociálně.“ (Chloupek, in: Čechová, 1997, s. 36)

Psaná a mluvená podoba češtiny je v současnosti natolik odlišná, že i jazykovědci si kladou otázku, zda jazyk psaný a mluvený představuje jeden jazyk, dva módy téhož jazyka, nebo dvě různé jazykové varianty. V českém prostředí však k tomuto rozdílu přistupuje i odlišnost mezi spisovným jazykem a různými obměnami nespisovnými.¹

Za nejdůležitější útvar národního jazyka² je považován *jazyk spisovný*, jenž je jako jediný kodifikovaný a má funkci národně a společensky reprezentativní. Je signálem vyššího komunikačního cíle, doménou odborné a vědecké literatury. Užívá se v úředních dokumentech a v oficiální komunikaci. Úzus spisovné češtiny bývá zachovávan také ve veřejnoprávních médiích, zejména tištěných, jako jsou noviny a časopisy, většinou i ve zpravodajských žánrech, ale už do některých publicistických žánrů uvnitř novin nebo časopisů pronikají i prvky nespisovné.³

K nespisovným útvarům řadíme *tradiční teritoriální dialekt*, který je v současnosti následkem migrace a stírání rozdílů mezi městským a venkovským obyvatelstvem na ústupu.

Za nejvyšší vývojové stádium tradičních teritoriálních dialektů je považován vzhledem ke svému většímu územnímu rozšíření *interdialekt*, v němž se drobné nářeční rozdíly vyrovnávají. Nejvýznamnějším interdialektem je *obecná čeština*, která v našem prostředí funguje v úloze „třetího standardu“ (Chloupek, in: Čechová, 1997, s. 43), a na základě

¹Existence variant není nic neobvyklého v žádném jazyce. V řadě zemí EU mají např. nářečí finanční podporu regionálních vlád.

²Profesní mluvu, slang a argot řadíme k tzv. poloútvaram národního jazyka.

³Současný trend, lingvisty nazývaný jako *konverzacionalizace řeči*, se vyznačuje „expanzí dialogických žánrů do míst, která dříve zaujímaly žánry monologické, s níž souvisí expanze spontánní a uvolnění mluvnosti do míst vyhrazených promyšlené substandardních prvků do oblasti, jež byly dříve považovány za doménu spisovnosti a vyššího jazykového standardu.“ (Cmejrková, 2006, s. 60)

mnohých výzkumů ji užívá už většina domorodých českých mluvčích při běžně mluvené komunikaci na celém území Čech a značné části Moravy. Postupně se stává celonárodním nespisovným útvarem, čímž se vzdaluje své původní interdialektické podstatě.

Konkurence spisovné a obecné češtiny, někdy posuzované jako specifický případ jazykové diglosie, vzbuzuje v českém jazykovém prostředí velkou pozornost. Začlenění *běžně mluveného jazyka*, výstižněji *běžné mluvy* (termíny označujeme soubor jazykových prostředků užívaný při běžně mluvené komunikaci, jež nejsou v analytické praxi jazykovědy termínem *obecná čeština* zřejmě příliš vzdáleny, viz Chloupek, in: Čechová, 1997, s. 44) do výuky češtiny jako cizího jazyka je problémem, se kterým se setkávají všichni učitelé češtiny pro cizince.

Velmi nepřehledná situace v české lingvistické praxi, jež se v minulých letech běžně mluvenému jazyku systematicky a v dostatečné míře nevěnovala, nese i svůj podíl na nedostatečné připravenosti pedagogů, absenci metodických zásad užití a prezentace toho typu jazyka ve výuce. Ze zkušeností výuky pro cizince vychází i Čermák a Sgall (1997), kteří ukazují na potřebu změny školské výchovy a nutnost širokého studia úzu, a tedy i práce s rozsáhlým anotovaným korpusem mluvené češtiny souběžně s Českým národním korpusem (srov. s novou Mluvnicí současné češtiny V. Cvrčka, 2010). Rozdílné jsou názory jazykovědců na její místo, rozsah užití a komunikační roli v naší jazykové kultuře. Příslušné výzkumy v praktickém využití získaných poznatků přinášejí na počátku nového tisíciletí určité posuny i ve výuce žáků a studentů-cizinců v tom, že spisovný jazyk je zdůrazňován s podstatně menší intenzitou než dříve a obecná čeština proniká i do učebnic češtiny pro cizince (srov. např. Hádková, M.: Čeština pro azylanty A, Brno 2007; Holá, L. Czech Step by Step, Praha 2001 ad., s učebnicemi mateřštiny, blíže k jejich obsahu viz např. Metelková Svobodová, 2009, s. 208–214).

Otázkou je, zda cizinec učící se česky vystačí pouze s jednou variantou a zda se bez druhé obejde. Za optimální lze samozřejmě považovat znalost obou variant. Učitelé pak řeší problém, zda běžně mluvený jazyk do výuky zařazovat, či nikoliv, kdy s ním začít, do jaké míry jej uplatňovat a jak k němu vůbec přistupovat, přičemž musejí svou pozornost věnovat trojímu typu cizinců.

První skupinu tvoří cizinci, kteří působili v zahraničí, kde se češtině učili, do jisté míry tedy ovládají jazyk spisovný, ale běžné mluvě prakticky nerozumí.

Druhá skupina je složena z cizinců, kteří již delší dobu pobývali na našem území a mají velmi dobře osvojený jazyk běžně mluvený, avšak ovládnutí spisovné normy jim působí problémy a mnohdy představuje těžko překonatelné úskalí.

V poslední skupině jsou ti, již nemají žádné základy a s češtinou se setkávají v české škole poprvé.

Ztotožňují se s názory svých kolegů z Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka (AUCCJ), že cizinec v první skupině, který po důkladném studiu ovládá spisovný jazyk ve všech jeho rovinách, by měl být systematicky seznamován i s obecnou češtinou, aby jeho projev v každodenní situaci, mimo oficiální komunikaci, působil přirozeně.

Pozice cizince z druhé skupiny žijícího delší dobu v přirozeném jazykovém prostředí je podobná situaci českého školáka, jenž se se spisovnou podobou jazyka setkává většinou až při vyučování. Žák se ve své mateřštině seznamuje se spisovnými tvary, odvyká návykům z domova, což mu působí často velké potíže. Školní výuku mateřštiny pak lze s určitou nadsázkou přirovnat k učení se cizímu jazyku. U cizinců ve 2. skupině se nám osvědčuje zařadit výuku běžné mluvy na samý její začátek, poukazovat na rozdíly v úzu a vést žáka či studenta k systematizaci probíraných jevů. Mnohé výzkumy potvrzují, že: „rozlišování

spisovnosti a nespisovnosti dělá vůbec značné potíže všem, kteří k soustavnému studiu češtiny přistupují až po určité době pobytu v českém prostředí.“ (Zimová. – Balkó, 2005, s. 12)

Žáci-cizinci třetí skupiny mají možnost podle našeho školského zákona navštěvovat bezplatnou přípravu ke svému začlenění do základního vzdělávání. Ta zahrnuje výuku českého jazyka, jež je koordinována s běžnou výukou na našich školách. Ministerstvo školství stanovilo prováděcím právním předpisem formu, obsah a organizaci této bezplatné přípravy, která zahrnuje minimálně sedmdesát vyučovacích hodin a směřuje k dosažení úrovně A2. Studenti a dospělí pak mohou navštěvovat nejrůznější kurzy češtiny jako cizího jazyka na středních jazykových nebo vysokých školách. Jednoznačně by měla být dána přednost hlediskům akcentujícím komunikační zvládnutí českého jazyka, následně rozlišování jeho nespisovné a spisovné formy, kladení většího důrazu na mluvený projev (zvláštní pozornost věnovat již v samých počátcích výuky oblasti foneticko-fonologické, neboť cizinci jsou ovlivňováni foneticko-fonologickým systémem svého mateřského jazyka, srov. s fonetickou analýzou zvukového nahrávek monologů cizinců provedou I. Balkó, 2010, s. 509–513), posléze pak na projev psaný. Přibližně po dvouletém pobytu v českém prostředí již většina cizinců komunikuje bez větších potíží. (Čechová – Zimová, 2002-2003)

Jsme si vědomi toho, že mluvnické učivo představuje velmi rozsáhlou a různorodou složku ve výuce češtiny jako cizího jazyka. Vzhledem k tomu, že spisovná a obecná čeština se od sebe liší zvláště v morfologii a morfonologii, rozhodli jsme se provést výzkum, ve kterém jsme sledovali morfologické odlišnosti obou variant v projevech cizinců.

Výzkumu se zúčastnilo celkem 150 respondentů: 50 žáků na 2. stupni základních škol (8.–9. ročník), 50 studentů na středních školách (1.–4. ročník) a 50 dospělých cizinců (vysokoškoláci, azylant⁴, imigranti⁵) z nejrůznějších regionů na území Čech. Společnou vlastností pro všechny dotazované byl jejich pozitivní vztah ke vzdělání v české jazyce, neboť se jednalo o cizince, kteří zamýšlejí působit v České republice dlouhodobě, a délka jejich pobytu v českém prostředí byla minimálně dvouletá, maximálně osmiletá.

V úvahu jsme vzali i to, zda byl u respondentů mateřským jazykem (nebo vyučovacím jazykem na zahraniční škole) jazyk flexivní, či zda šlo o cizince, kteří neměli původně žádnou představu o tom, že se v češtině některá slova ohýbají. Podle tohoto kritéria jsme je rozdělili do dvou skupin.

V první části výzkumu jsme sledovali, do jaké míry se vyjadřují spisovně nebo obecněčesky v nepřípravených monologických projevech. Monology byly pořízeny ve školních podmínkách nebo ve fonetických pracovnách kateder za účasti pedagoga. Předmětem analýzy byly dva různé monologické projevy 150 mluvčích; obsahová stránka 1. mluveného monologu byla řízena výběrem jednoho ze čtyř témat (rodina; město; studium; zájmy); úkolem 2. monologu bylo písemně popsat byt spisovnou češtinou podle předloženého obrázku.

Na základě analýzy monologů jsme získali tyto poznatky. U substantiv proniká zakončení *-ma* (od původu duálové) v instr. pl. všech rodů z obecněčeské oblasti do spisovné a stává se rodově unifikovanou (přestože nekodifikovanou) koncovkou.

U substantiv s tvrdým zakončením je typické obecně české zakončení v plurálu na *-ama* (*s puntíkama*), u substantiv s měkkým zakončením je *-ema* (*klíčema*). Při spojení se shodným atributem je nespisovnost ještě zřetelnější (koncovka *-ma* se opakuje: *těma zelenýma nebo červenýma čepičkama*). Tyto tvary slov jsou důkazem toho, že obecná čeština stírá rodové

⁴ Jedná se o azylanty působící v SOZE (Sdružení občanů zabývajících se emigranty) se sídlem v Brně.

⁵ V současné době studují češtinu na Státní jazykové škole v Praze 1.

rozdíly, což vede ke zjednodušení morfologického procesu a cizím příslušníkům vyhovuje.

Nominativ pl. živ. maskulin má v našem výzkumu kromě substantiv s příponou *-tel* (konc. *-é*) obecně českou koncovku *-i* (*lidi*) chápanou jako neutrální nebo tatáž koncovka plní funkci tvaru hovorového (*turisti*). Tvary s koncovkou *-ové* jsou považovány za knižní a u cizinců se nevyskytly vůbec. Koncovky *-i*, *-é* si konkurují i u muž. jmen zakončených na *-ista*; koncovka *-é* byla považována za základní, koncovka *-i* za hanlivou a nespisovnou (tento pohyb zaznamenávají i současné mluvnice češtiny). Náš výzkum však potvrzuje, že v současné době proniká do spisovného jazyka (zvláště v projevech mluvených) i u našich respondentů.

V nezdobných podobách se udržuje v kodifikaci u tvrdých maskulin neživotných v 6. p. pl. koncovka *-ích* (*o rybnících*), avšak v našem výzkumu byly zaznamenány pouze tvary s koncovkou *-ách* (např. *o rybnících*), což je důkazem pronikání této variantní koncovky do jazyka spisovného (pod vlivem deminutiv), ačkoliv dosud koncovka *-ách* kodifikována nebyla (viz Čechová a kol., 1997, 2003).

Tvary podle vzoru píseň jsou u feminin v obecné češtině u mnoha substantiv běžnější než je tomu v jazyce spisovném; např. podstatné jméno *kuchyň* se v monolozích vyskytuje v nom. sg. 10krát, v akuz. sg. 2krát, zatímco tvar *kuchyně* v nom. sg. pouze 2krát a tvar *kuchyni* v akuz. sg. 1krát. Odsouvání koncovky u tohoto substantiva nebo i u substantiva *Větruš / Větruše* (restaurace s vyhlídkou) se děje pravděpodobně z důvodů komunikační ekonomie a uplatňuje se jak v mluvených, tak i psaných projevech cizinců.

Dále se projevuje tendence k unifikaci především složených tvarů adjektiv. Souvisí to s tím, že adjektivní deklinační systém je i v obecné češtině oproti spisovnému jazyku jednodušší. Morfologickou odlišnost způsobují silné vlivy hláskoslovné. Ve spisovné češtině nedošlo k úženi *é > í*, a to zejména v konc. složených adjektiv na úplném konci slova (*středověký jádro*) a před souhláskou (*z historického hlediska*). Nekodifikované tvary vzniklé touto změnou se projevily ve sledovaných projevech v sg. neuter (v nom., akuz. – 73%) a v sg. feminin (v gen., dat., lok. – 68%) adjektiv tvrdých. Další nespisovné tvary vzniklé změnou (diftongizací) *y > ej* (jde o morfologizované jevy hláskoslovné) byly zaznamenány pouze u adjektiv tvrdých v sg. maskulin (v nom. u životných; v nom. a akuz. u neživotných – 85%).

Na rozdíl od jazyka spisovného má plurál pro všechny rody adjektiv v obecné češtině stejnou koncovku *-ý* v nom. i akuz.; tyto nekodifikované tvary (např. *všeobecný zájmy*) tvoří v našem výzkumu necelých 70% z celkového počtu těchto tvarů kodifikovaných.

Jmenné tvary adjektiv tvrdého skloňování v přísudku jmenném (*je znám*) se v obecné češtině neudržely a jsou nahrazovány tvary složenými (*bylo známé*), a tak jmenným tvarům (*nejsem si jist*) začínají konkurovat složené adjektivní tvary v nominativu (*nejsem si jistá*). Tyto tvary se ve zkoumaných projevech mluvených i psaných vyskytují velmi často a tvoří 71% v rámci všech adjektiv.

Rozlišování mluvnického rodu jmen působí cizincům také potíže a v 60% v něm chybují. Nesprávné přiřazení jména k rodu je způsobeno tím, že cizinec si neuvědomí, že konc. u substantiv na *-o*, *-í* ukazuje na neutra, konc. *-a* na feminina a souhláska označující osoby na maskulina životná a neosoby na maskulina neživotná.

V gen. a akuz. osobního zájmena *já* se vyskytuje tvar *mě*, zvukově shodný s tvarem dativu a lokálu. Spisovný tvar *mne*, dříve užívaný ve funkci důrazové a po předložce, je pocíťován v současné češtině jako knižní a snad proto se v mluvených projevech cizinců nevyskytuje.

Fakt, že čeština nepotřebuje nutně vyjádřit mluvnickou osobu osobním zájmenem, (*jsem doma*), ale že tak činí jen za určitých okolností, si cizinci málokdy včas uvědomují, a tak se poměrně často dopouštějí chyb oproti české normě jak v projevu mluveném, tak i psaném.

Zvratného přivlastňovacího zájmena (např. *o svém bytě*) bylo použito vždy vhodně, nemělo vliv na porozumění. Když se přivlastňovalo podmětu, byla z 80% volena zájmena nezvratná (*v mém věku, v mém rodném městě*).

V mluvených projevech cizinců se uplatňují nestažené tvary přivlastňovacích zájmen nejen v nom. a akuz. (např. *svoje vlastní brány, moje zájmy*), ale i jinde – v nepřímých pádech, i když jde o tvary dříve označované za nespisovné. Častý je delší tvar typu *svojí* (fem.), dnes chápán jako spisovný hovorový (např. *se svojí matkou, se svojí rodinou*). Vedle těchto tvarů se vyskytují, a to ve větší míře, i tvary stažené (*svou kamarádku, ve své práci, se svou věží*). Morfologickou odlišnost způsobují vlivy hláskoslovné obdobně jako u adjektiv složených, a tak můžeme sledovat i tvary nekodifikované (např. *podle mého názoru*).

V důsledku existence členů v některých jazycích užívají cizinci i v češtině před jménem nadbytečně ukazovacích zájmen.

Časté je užívání zájmena *takový*, které se skloňuje podle adjektivního vzoru mladý. 20% jeho tvarů bylo spisovných (např. *takový koutek, na takové vyvýšenině, takové kopce*), 80% obecněčeských (*takovej domek, takový křeslo, takový domy*). Jeden student použil ve svém monologu složený výraz zájmenné povahy (*takovýhle byt*). Zřídka se v monolozích uplatnila ostatní ukazovací zájmena.

Ve výzkumu můžeme označit vztažné zájmeno *který* za nejčastější (67krát), přičemž spisovná forma byla dodržena u 27 tvarů, 40 tvarů mělo nekodifikovanou formu obecněčeskou.

Z neurčitých zájmen převažuje zájmeno *některý*; v projevech se vyskytuje 14krát, přičemž 9 jeho tvarů bylo obecněčeských. Ostatní zájmena nacházíme ve vyjadřování cizinců jen ojediněle a většinou v podobě kodifikované.

Potíže činí i užívání zvratného *se, si* jako součásti slovesných tvarů činných (*chlubit se*) i trpných (*dělalo se*) i ve funkci konkrétního větného členu (*umyla se*), a to u 75 % respondentů.

Ve zkoumaných projevech se setkáváme pouze s 19 číslovkami, 9 z nich hodnotíme jako nespisovné. Náležitě byl užit spisovný tvar číslovky *dva* v instr. pl., což je důkazem toho, že sem tvar z obecné češtiny nepronikl ani u cizinců. Spisovnou podobu měly i tři číslovky řadové; obecněčeskou koncovku nese tvar řadové číslovky *druhý* v nom. pl. rod. muž. živ. (*umím to víc než druhý*). Číslovku *čtyry* považujeme za obecněčeskou podobu spisovného tvaru *čtyři* (*ve čtyry hodiny, čtyry místnosti*) a vyskytla se u 40% cizinců. Tvary *třech, čtyřech* v gen. byly kodifikovány již v r. 1993 a vedle tvarů *tří, čtyř* jsou pokládány za hovorové spisovné (*ze třech měst*), cizinci je však užívají i psaném projevu spisovném.

Problematické pro většinu zahraničních žáků či studentů je i skloňování číslovek ve spojení s počítaným předmětem (*jeden tisíc korun, dva tisíce korun, pět tisíc korun*), vyskytly se i věty např. typu *Koupím čtyři rohlík*. ale i věty typu *Pět studenti přišli*.

U sloves lze poměrně zřetelně i u cizinců rozlišovat pohyb na ose hovorovost – neutrálnost – knižnost. Tuto skutečnost jsme zaznamenali např. u sloves, jejichž infinitiv má podobu na *-ci* a *-ct*. Infinitiv na *-ci* je považován za knižní, zatímco infinitiv na *-ct* za neutrální. Dokazuje to i náš výzkum, ve kterém se vyskytl infinitiv s *-ci* (říci) pouze 2krát, a to v projevu psaném, zatímco infinitiv na *-ct* (říct) 10krát; a to jak v projevu mluveném, tak i psaném. Obdobná situace byla se slovesem *pomocť* (2krát) oproti infinitivu *pomoci*, jenž se

nevyskytl vůbec.

Z přítomných tvarů se liší 1. os. sg. a 3. os. pl. sloves 3. třídy (-i x -u; -í x -ou) a tvary měkkých a smíšených typů 1. třídy. U sloves 3. třídy bývají tvary na -i, -í hodnoceny jako neutrální, tvary na -u, -ou jako spisovné hovorové. V našem výzkumu jsme však zaznamenali téměř vyrovnaný stav těchto tvarů v 1. os. sg. (*pracuji, miluji, nesleduji x obdivuju, zjišťuju, studuju*), zatímco v 3. os. pl. zjišťujeme vyšší počet tvarů s -í (*obnovují, žijí*), tvar s -ou (*zastavujou*) byl ojedinělý. U sloves 1. třídy typu *maže* se spisovné tvary na -i, -í posunuly ke knižním, zatímco koncovky -u (*popíšu*), -ou pronikají na stylové ose směrem od hovorovosti k neutrálnosti. Slovesa typu *tisknout*, kde je ve spisovném jazyce minulý kmen bez kmenotvorného sufixu, mají v přičestí činném (minulém) tvary podle *minout*. Svou roli zde jistě hraje souhláskový shluk, který je pro výslovnost našich respondentů obtížný (např. *nadchnul se*). U slovesa 1. třídy typu *peče* nacházíme v 1. os. sg. tvary *nemohu i nemůžu*, přičemž tvar s *h* pocítujeme jako knižnější a také u našich respondentů se vyskytl jen v některých projevech psaných.

Jako chybné se projevuje užívání pomocného slovesa být, a to zejména u těch, kteří znají dobře ruštinu, protože vynechávají *jsem, jsi* ve tvarech času minulého a výsledkem je *já dělala, ty dělál* (v češtině jde o příznakovou variantu v 1. os. sg. – *Já to tušila.*), nebo *si upravují* pomocné tvary *bych, bys* atd. ve tvarech kondicionálních, a proto říkají *my dělali by* místo spis. *dělali bychom* nebo obecněčeského *dělali bysme*. Srbové a Chorvati zase užívají pomocné sloveso *být* v minulém čase i ve 3. osobě: *On je byl v Praze. Oni jsou byli malovali*. Se spisovnými tvary *já bych, my bychom* se setkáváme v našem výzkumu jen ojediněle (ve dvou případech), zatímco většina cizinců užívá obecněčeské tvary *bysem, bysme*, a to i v projevech psaných.

Neslované velmi špatně chápou vidové rozdíly sloves a od nich odvozená dějová adjektiva a substantiva, ve kterých z 85% procent v našem výzkumu chybovali.⁶

V projevech cizinců zaznamenáváme i tvary v 1. os. pl. bez -e (žijem), kdy variantní koncovka -m má hovorový ráz, varianta s -me neutrální. Ve 3. os. pl. nacházíme tvary s -j (*maj, chyběj, choděj, jezděj*); některé vznikají v obecné češtině pravděpodobně analogickým vyrovnáním (např. *jezděj* k *jezdí* jako *umějí* k *umí* apod.).

Pro náš výzkum je příznačné také užití opisného vyjádření pasiva (41 tvarů). Kromě toho se setkáváme i s několika adjektivizovanými podobami přičestí trpného (např. *tam byli kluci pozvaní*). Jsou to tvary opisné, které jsou tvořeny příslušným tvarem slovesa být (bývat) a přídavným jménem slovesným, jež je tvořeno právě z přičestí trpného. Někdy stojí obojí tvary vedle sebe (např. *Větruš byla postavena na přelomu století x část Větruše byla zase postavená, stůl je oddělen od ... x kout je oddělený od ...*). Cizinci však případné rozdíly nerozlišují. Pokud užijí pasiva, tak ve tvaru obecněčeském s tvarem adj. (*není chráněnej, rodiče jsou rozvedený*).

Závěr:

Na základě našeho šetření můžeme konstatovat, že cizinci nerozlišují jazykové útvary, takže jejich mluvené i psané projevy nesou rysy smíšeného kódu spisovné češtiny, útvarů nespisovných, kombinují výrazy spisovné s obecněčeskými a také slangovými. Jen 2% respondentů (tzn. 3 cizinci) byli schopni správně rozlišit běžnou mluvu od spisovné podoby psané.

Monologické projevy cizinců jsou zasaženy obecněčeskými podobami, nejvíce u přídavných jmen (83%) u číslovek (68%), podstatných jmen (65%), nejméně u sloves (63%)

⁶ O výuce aspektu u cizinců viz Hrdlička, 2005.

a zájmen (30%). Jejich projevy mluvené i psané se liší jen velmi nepatrně, mají celkově převažující ráz obecněčeský, neboť obsahují 62% prostředků obecněčeských a pouze 38% spisovných. Zjištěná fakta nasvědčují tomu, že u cizinců se podoba obecné češtiny v projevech mluvených i psaných vyskytuje a při ústní komunikaci převažuje nad vyjadřováním spisovným (obdobně i u Čechů na území Čech, srov. např. s výsledky výzkumu mluvených projevů pedagogů a žáků na základních a středních školách v šesti českých regionech na území Čech, který byl realizován pod vedením J. Šindelářové ve školním roce 2007/2008, blíže viz Šindelářová, 2009, s. 198–209, ve srov. s výsledky výzkumu J. Svobodové a kol. u vzorku žáků na severu Moravy a Slezska, blíže viz Svobodová a kol., 1997; Svobodová, 2008/09, s. 182–183, oproti dotazníkovému šetření J. Svobodové při řešení projektu GA ČR č. 405/09/0113 Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci: recepcce, realita, perspektiva a vize, blíže viz Svobodová, 2010).

Ani v oblasti morfologie nelze opomíjet vliv mateřského jazyka cizince. S nejmenšími potížemi se potýkají studenti češtiny jako cizího jazyka s mateřským jazykem slovanským, i když příbuznost jazyků může někdy v konečném efektu právě v morfologii působit negativně. Slované totiž na rozdíl od Neslovanů z vlastní jazykové praxe vědí, že v koncovce se mluvnické významy kumulují, mají však tendenci užívat koncovek svého mateřského jazyka (např. Rusové užívají konc. *-ami* v instr. pl. všech rodů, genitiv po záporu apod.). Žák či student slovanského původu⁷ si osvojuje české tvarosloví podstatně rychleji než žák původu neslovanského a většinou se (na rozdíl od Neslovana.) nedopouští zásadních morfologických chyb.

U cizinců-respondentů byly zjištěny značné individuální odlišnosti ve znalostech české morfologie spisovné i obecněčeské. Příčinou tohoto stavu je (obdobně jako u rodilých Čechů) „vedle individuálních, osobnostních předpokladů i vliv sociálního prostředí a psychické klima“ (Čechová, 1998, s. 98), v němž se cizinci pohybují (rodina, škola, mimoškolní zařízení, zájmové organizace, jako jsou např. sportovní oddíly, pracovní prostředí u dospělých, četba v českém jazyce) společně s obsahem učebních materiálů, podle kterých se cizinci češtině učí. Důležitým faktorem je i to, zda cílem cizince je naučit se pouze česky komunikovat v běžných životních situacích, nebo ovládnout český jazyk v celé jeho šíři včetně jeho variant (blíže viz Šindelářová, 2008, s.7–12).

Někteří učitelé i jazykovědci považují za zcela „kacířské“ učit cizince běžně mluvenému jazyku a podporují pouze výuku spisovné češtině (viz např. Tahal, 2000, s. 7–51; 2006, s. 26–32). Na druhé straně si musíme uvědomit, že většina cizinců má zájem ovládnout především jazyk neoficiální komunikace, tedy běžnou mluvu. Podle našeho názoru je zapotřebí pečlivě zvážit, kdy, jak a zda vůbec u cizince s výukou obou variant začít, aby např. již tak komplikovaná česká morfologie nevedla žáka či studenta do „jazykového zmatku“, jenž by ho přivedl k nesystémovému míšení obou variant, jak prokázal náš výzkum.

Literatura:

ADAMOVIČOVÁ, A. – PEŠIČKA, J. Běžně mluvený jazyk ve výuce češtiny pro cizince. In *Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka*. Praha 2005–2006, s. 81–85.

BALKÓ, I. Projevy nejistoty ve zvukových kvalitách souvislé řeči. In *Užívání a prožívání jazyka*. Praha: Univerzita Karlova 2010, s. 509–513.

ČECHOVÁ, M. a kol. *Stylistika současné češtiny*. Praha 1997, 2003.

ČECHOVÁ, M. – STYBLÍK, V. *Čeština a její vyučování*. Praha: SPN 1998.

⁷ Slovanů lze na základě našich zkušeností orientovat již na samotném počátku jejich studia češtiny na prahovou úroveň B1, Slováky dokonce na úroveň B2.

ČERMÁK, F. – SGALL, P. Výzkum mluvené češtiny: jeho situace a potřeby. *Slovo a slovesnost*, 1997, 58, s. 15–26.

ČECHOVÁ, M. – ZIMOVÁ, L. Metodický list k vyučování českému jazyku pro učitele žáků-imigrantů. *Český jazyk a literatura*, č. 4, 53/2002–2003, s. 179–184.

ČMEJRKOVÁ, S. Spisovnost a nespisovnost. *Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka*, 2005–2006, s. 59–80.

DANEŠ, F. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, 2009.

HRDLIČKA, M. Jak vykládám cizincům aspekt. *Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka*, 2003–2005, s. 21–26.

METELKOVÁ SVOBODOVÁ, R. Učebnice mateřštiny a jejich role při výuce porozumění textu na ZŠ. In *Slovo o slove*. Prešov: Katedra komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, roč. 15, 2009. s. 208–214.

SGALL, P. K vývoji výzkumu obecné češtiny. *Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost*, Brno 2004.

SVOBODOVÁ, J. – FRYDRYCHOVÁ, M. – HÖFLEROVÁ, E. Vztah žáků a studentů k mluvené češtině. *Regionální revue*, 2. Ostrava: Marketingová laboratoř 1997, s. 38–46.

SVOBODOVÁ, J. Já, my a spisovnost. *Český jazyk a literatura*, č. 4, ročník 59 / 2008–2009. Praha: SPN 2009a, s. 180–184.

SVOBODOVÁ, J. Spisovná čeština jako fenomén dnešní doby. In *Čeština – jazyk slovanský* 3. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2009b, s. 5–14.

SVOBODOVÁ, J. Dnešní spisovná čeština a její vnímání v českém prostředí. Příspěvek z webové konference *Čeština – jazyk slovanský*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě 2010 (v tisku).

ŠINDELÁŘOVÁ, J. Multicultural Education and Communication Bompentences of the Pupils in a Multiethnic Classroom in the Czech Republic. *Communications. Scientific Letters of the University of Žilina*, 2/2007, s. 24–29.

ŠINDELÁŘOVÁ, J. *Čeština jako cizí jazyk v evropském kontextu*. Acta universitatis Purkynianae Ústí nad Labem 2008.

ŠINDELÁŘOVÁ, J. Situace a celkový stav dnešní češtiny jako jazyka západoslovanského. *Usta ad Albim BOHEMICA*, č. 1, ročník IX / 2009. Ústí nad Labem: PF UJEP, s. 198–209.

TAHAL, K. Prostá úvaha o obecné češtině. *Meddelanden fran Slaviska institutionen*, Nr. 36/1, Bohemistik i Stockholm, Studier i sprak och literatur. Stockholm 2000, s. 7–51.

TAHAL, K. Learning Czech? – Jes, but which Variety? In: *Sovremennoje vysšeje obrazovanije*. Moskva 2006, s. 26–32.

ZIMOVÁ, L. – BALKÓ, I. *O jazycích, zemích a kultuře našich spolužáků*. Ústí nad Labem 2005.

MORPHOLOGICAL DIFFERENCES BETWEEN LITERARY AND VERNACULAR CZECH FROM THE FOREIGNERS' POINT OF VIEW

Summary:

This article outlines the competition between literary and vernacular Czech, sometimes

considered as a specific case of language diglossia that induces in the Czech language environment huge publicity. Integrating commonly spoken language, better common speaking, as a group of linguistic means commonly used in spoken communication into Czech language teaching is the problem teachers more often. The aim of this paper is to show the morphological differences between literary and vernacular Czech from the foreigners' point of view on the base of the special research.

Key words:

Czech as a foreign language, literary language, vernacular (widely spoken) language, general (common) Czech, dialect, variant, communication, morphological differences, research, foreigner

Kontaktní adresa:

PaedDr. Jaromíra Šindelářová, CSc., KPJV PF UJEP, Hoření 13, 400 11 Ústí nad Labem, jaromira.sindelarova@gmail.com, +420736673686.